

Platnarstvo v Dobrépoljski dolini

Mrkun Anton — Dobrépolje

a. Sejanje lanu

V našem okraju so sejali navadno jari lan, le redkokdo je sejal ozimnega. Jari lan so sejali pred kakimi 50 ali 60 leti skoro vsi kmetje, izvzemši kajzarje in bajtarje.

Jari lan so morali sejati okrog sv. Florijana (4. maja). Sejali so ga od polmernika do enega mernika, t.j. toliko, kolikor se je kmetu zdelo primerno, da bodo ženske lahko po zimi iz prediva napredle preje.

Za lan so njive dobro pognojili in izorali že nekaj časa pred setvijo, da so se brazde uležale in razprhile. Par dni pred setvijo so te brazde prevlekli z brano in vse kepe prav na drobno potolkli. Tako so njivo pripravili za laneno setev.

Laneno seme je sejalec vsejal enakomerno, rajši na gosto kot na redko. Splošno pravilo so imeli, da mora biti laneno seme tako na gosto sejano, da pride »devet zrn pod en palec.« To se razume tako, da je prišlo na posejani njivi devet zrn na palec, ako ga je oslinil in položil na posejano njivo.

Ko je bil lan vsejan, so nato obsejano njivo prekopali in jo tako očistili vsega plevela, ki je morda pognal od časa oranja. Lan zahteva čisto njivo, na plevelni ali travnati njivi ne uspe dobro. Ko je bila vsa prekopana, so jo še enkrat z brano prevlekli ali, kakor pravijo, »prerahljali.« Nazadnje so pa vsejani lan še »posneli«, t.j. so vse kepe in kepice z grabljami pograbili v jamliče. S tem je bila lanena setev končana.

Ko je lan zrastel do višine kakih 10 cm, so ga ženske oplele, ako ga je plevel prerastel, da bi ga morda oviral v rasti. Ako pa je bila njiva čista, ni bilo treba nič lanu pleti.

Rani lan je dozorel koncem julija ali prve dni avgusta. Ko so začele lanene glavice na njih pokati ali, kakor so ljudje rekli, »puzati«, je bil čas, da so lan populili. Ko so ga pulili, so ga vezali

v velike snope, imenovane »zvače« in ga speljali na skedenj. To su mu osmukali glavice na »riflu«, ki je bil železen ali pa tudi lesen in zelo podoben velikemu glavniku z dolgimi proti vrhu špičastimi zobmi. Na riflu so zelo čisto osmukali lanene glavice in tudi ves drugi plevel, tako da je ostalo laneno steblovje lepo in čisto in izravnano. Lan so riflali, tako da je tisti, ki je smukal, vzel pest lanu in potegnil z njim parkrat po riflju, da so glavice odletele. Potem ie obrnil lan in potegnil parkrat po koreninah, zato da je bilo povsod lepo izravnano in očiščeno vsega plevela in da so ga potem laglje pogrinjali.

To rifljanje lanu je bilo zelo naporno delo in je skoro gotovo vsakega delavca, ki se je s tem delom ukvarjal, zelo glava bolela. Zato so lan smukali navadno moški mlajši, ki so imeli trdne živce in moč v rokah. Če je bil lan preraščen s slakom, je bilo treba močno potegniti po grebenu, da so glavice odletele in nadležni plevel odpadel z lanu. Ko so lanu osmukali glavice, so glavice presejali ali preretali na reti in jih znesli na solnce na »dero«, ki jo je imel v prejšnjih časih vsak posestnik. Kdor se je ukvarjal z gojenjem lanu, je bila dera neobhodno potrebna, sicer bi ne mogel sušiti lanenih glavic.

Na deri so lanene glavice popokale ali puzale, tako da se je seme ven izsulo. Ko se je vse seme izsulo, kar se je pri večkratnem mešanju glavic z grabljami in na vročem solncu zgodilo že v enem tednu, so glavice prerešetal na rešetu in končno še seme »oplali« v neškah. Potem so seme spravili v kašče. Prodali so ga vsega, le toliko so ga obržali, kolikor so ga rabili za prihodnjo setev.

Osmukano laneno steblovje so pa pognili na prisojnih krajih po travnikih, zato da ga je po dnevu sonce pregrevlo, po noči pa mrzla rosa močila ali pa ga je tudi včasih dež dobro premočil. Tako se je lan gojil, dokler ni bil goden za trenje.

Navadno je ležal pognjen po travnikih nad tri tedne. Tako so mislile nekdanje gospodinje, ki so imele prvo besedo pri gojenju lanu. Rekle so, da mora lan ležati tri tedne in tri dni, pa mora biti goden, četudi v vodi leži. Ko je bil lan goden, t. j. ko se je dal lepo z roko zmencati, da je pezdir rad odapel in ostal v rokah lep pramen vlakna, so ga z grabljami vzdignili in povezali s srobotom v velike butare in ga speljali domov pod streho na suh prostor. Tam je čakal, do pozne jeseni, da je prišel pod trlico.

V prejašnjih časih, nekako do leta 1890, je bilo v vsaki večji vasi opaziti na koncu vasi za vrtovi po dve ali tudi tri terilne jame. Ta je bila navadno 2 in pol metra do tri metre dolga in prav toliko

tudi široka, da je tvorila pravilen kvadrat. Od vrha do dna je bila globoka dva metra, morda tudi do 20 cm globlja. Jama je bila v zemljo izkopana 1 m 30 cm, kakih 80 cm je pa bila nad zemljo, to je toliko, da je dotični, ki je lan sušil, imel pravilno višočino, da je lan imel ravno pred seboj, ko ga je obračal. Jama je bila obzidana s kamenjem v zemlji samo na notranji strani, zunaj pa na obeh straneh. Na prednji strani je imela odprtino »ustje« imenovano, kakih 60 cm visoko in 50 cm široko. Skozi to ustje so metali v jamo na ogenj drva in tudi debele suhe panje, zglavnike imenovane.

Vrhu zidu na jami je bil lesen okvir iz hrastovih brunov. Med tem okvirom so bile položene lesene late, 3 do 4 cm debele in po 5 cm vsaka k sebi. Late so bile navano iz bukovega lesa, biti so morale vsako leto nove. To pa radi tega, ker so stare od prejšnjega leta izprhnele in bile nerabne. Na to »leso« so pri trenju polagali lan, da se je sušil.

Terilne jame so bile last zasebnikov, ki so jih dajali v najem sosedom od časa trenja za dve kodeli prediva. Povesmo prediva je bilo toliko, kar ga je terica dvakrat s trlico pretrla in ga potom oddala vrhovni terici, ki je te dve pesti prediva lepo izravnala, pogladila in skup zvila. Tako preganjeno in zvito predivo so imenovali »povesmo«.

Nekatere terilne jame pa so bile tudi vaška last. Rekli so jim »komunske«. Vzdrževali so take jame vasi skupno. Vse jame so bile na prostem in ni bila nobena pokrita s streho. Radi tega so te jame najrajši postavljali pod kako drevo, najrajši pod kako drobnico na koncu vrta. Ob času trenja so na to hruško na visokem drogu privezali velik »pušcl« iz svežih cvetlic.

c. Trlice

Trlice so bile postavljene v neposredno bližino terilne jame, in sicer najrajši tako, da je bil v sredi postavljen močan hrastov steber, ki je imel na štirih straneh izdolbene zareze, kamor se je pritrtil zadnji del trlice; za prednji del trlice je pa moral biti poseben steber, zakopan v zemljo tako, da je nosilo pet stebrov štiri trlice.

Tu je bil en oddelek trlic in teric. Drugi oddelek je pa tvoril takozvano »procesijo«, t. j. trlice so bile postavljene v ravno vrsto, ena poleg druge. Tako je bilo deset trlic, štiri v križu in šest v procesiji.

Trlice so bile narejene iz bukovega lesa, dolge približno po en meter in pri vsakem trenju jo je bilo trba z rezivnikom priostriti, da je bolje sekala lan.

d. Trenje in terice

Število teric je bilo odvisno od količine lanu, ki ga je imel dotični posestnik, ki je izprosil terice. Navadno jih je bilo 6—7, pa tudi 10—12.

Ko so izprosili terice za določen dan, je gospodar že dan poprej pripeljal k terlini jami zadostno množino suhih drv in panjev. Tudi lan je že pripeljal zvečer, ako je kazalo lepo vreme. Okrog 11. ure ali o polnoči je v jami v dveh vrsteh razgrnil lan in pripravil palico iz drenovega lesa, ki je morala biti na koncu z nožem ostro ošpičena.

S tako palico v desnici in z golo levico je potem obračal lan na jami, in sicer tako, da ga je vedno obračal in porival proti tistemu voglu jame, kjer je bil spodaj v jami ogenj, od koder so ga terice jemale. Ko je terica vzela pest lanu, je sušilec pomaknil druga del na vroče mesto, na prazno mesto je pa položil zopet svežega, tako da je bila lesa na jami vedno polna lanu. Na ta način ni mogla uhajati iz jame vročina. Tudi *ustje* je moralo biti zamašeno z lesenim zapahom.

Terice so prišle vsaka s svojo trlico ob polnoči ali vsaj ob eni čez polnoč. Ko so postavile trlice in je bil lan na jami že suh, so začele s trenjem. Na hruško ali na visok drog so privezali veliki šopek iz cvetlic. Tudi so na poseben drog privezali svetilko, ki je stal sredi teric, tako da so lahko videle vse terice delati.

Tericam je navadno ena prvačila. To je bila nekaka vrhovna terica. Njej so oddajale vse ostale terice svojo pest otrtega prediva, da ga je ta končno še malo pogladila in uredila in od dveh teric skupno zvila v *povesmo* in položila na zgrnjeno rjuho.

Ko so se zjutraj sosedje zbudili iz spanja, jih je pozdravilo prijetno pritrkovanje veselih teric. Te so med delom tudi kako zapele ali se tudi med sabo šalile ter si tako krajšale čas.

Tisti, ki je imel oskrbovati jamo, je imel vedno dovolj posla. V prvi vrsti je moral paziti na ogenj v jami. Večkrat ga je moral premešati s kolom ter nalagati novega kuriva in neprenehoma obračati lan. Imel je vselej pripravljen čeber vode, da je hitro pogasil, ako se je unel lan na jami. Sploh je bilo sušenje lanu zelo naporno delo. Terice so ga pa priganjale, ako ni imel vedno na razpolago suhega lanu na jami.

Terice so bile včasih zelo hudomušne. Ako se jim je kak moški približal in se z njimi kaj pogovoril, je moral paziti, da ni od njega visel repek prediva, ki mu ga je kaka hudomušna terica neopaženo zataknila za pas.

Včasih so pa tudi poredni fantalini prinesli po noči neopaženo s cunjami nagačenega pajaca »teričnikarja«. in ga blizu teric na drevo v rogovile postavili. S tem se se ponorčevali iz teric in jim vzeli kolikor toliko za kratek čas dobro voljo. Ko se je dan naredil, je moral sušilec splezati na drevo in teričnikarja strmoglaviti z drevesa in tako tericam povrniti dobro voljo.

Tericam so vselej gospodinje dobro postregle z raznimi dobrimi jedili, kar jih je premogla kmetska hiša in iznadljivost gospodinj. Jed se je vrstila za jedjo, posebno opoldne pri južini. Terice so rade povživale božje darove, saj so bile po napornem delu res potrebne okrepčila. Prišlo je v pregovor: »Tako so ješči ko terice«.

Ko so terice ves lan preklestile v predivo, so ga še enkrat vložile na jamo, da se je pregrel in posušil. Nato so ga še pogladile in očistile vsega pezdirdja. Končno so ga terice povezale po 40 povese skupaj v veliko butaro, kateri so rekli »kita«. Navadno so kite odnesle v mraku domov in trenje je bilo s tem pri gospodarju konačno. Terice so bile po navadi pri enem gospodarju od polnoči pa do mraka. Nikoli pa niso terice trle še drugo noč.

Ko so terice odšle, je gospodar pograbil z grabljami pezdird, ga spravil v koše in ga pustil na terišču par dni zato, da ne bi morebiti kaka iskra v pezdirdju povzročila požarja. Nato je pezdird spravil domov. Ko je imel krovca za slamnato streho, ga je ta položil na vrh strehe in ga potem obtežil še s kamni, da ga ni sapa jemala. Tak vrh pri strehi je trajal zelo dolgo. Sedaj ko ni več pezdirdja, ga morajo na svaki dve ali tri leta popravljati.

e. Predice

Terice so delale navadno le eno vrsto prediva. V več vrst so ga premenile šele po zimi na podstrešju, potem ko je bilo že vse drugo jesensko delo končano in že vse pripravljeno za zimo. Navadno so se spravile naše mamice in tete na podstrešje hiše in ondi imele še-obilo posla, preden je bilo predivo pripravljeno za prejo.

Najpoprej so predivo na zato nalašč pripravljenem grebenu posmukale tako dolgo, da je ostal v rokah le daljši del prediva, ki je bil lepo izravnán in dolg, torej samo fina vlakna. Iz teg finega prediva so potem predice izprele dreto za čevljarja in »hodnikov cvirn«, ki so ga potem rabili za šivanje platnene obleke. Ono bolj kratko predivo, ki ga je greben potegnil iz povese in ki ga je bilo vedno trikrat toliko ko finega, so potem ženske »mikale«. To mikanje ie obstojalo v tem, da je ženska na povezneni reti z ošpičeno

palico tresla predivo, zato da so se iztresli še zadnji ostanki pezdirja iz njega.

To delo je pa opravljala vselej le izurjena ženska. Ako ni znala, se ji je ovilo predivo okoli palice. Tako so se napravili vozli (facelni), ki niso bili sposobni za prejo. Tako iztreseno in zrahljano predivo so pottem dali v neške in ga malo narahlo potlačili in ga na lahko v neškah zavrtili, da je dobilo od nešk okroglo obliko. In »kodela« je bila gotova.

Tisto predivo, ki je prišlo izpod rok tericam in je bilo trdo skupaj zvito, se je imenovalo »povesmo«. Tisto predivo, ki je bilo že izmikano in pripravljeno za prejo, se je imenovalo »kodela«. Iz enega povesma sta bili navadno dve kodeli prediva pripravljenega za prejo. Kodela je bila tolika, da se je iz nje naprelo ravno eno vreteno preje.

Presti so začeli takoj po božiču ali novem letu in so končali tja o sv. Jožefu, t.j. v drugi polovici sušca. Kolovrat je ostojal iz stojala, ki je imelo spodaj gonilno kolo. To je teklo le toliko od tal, da se ni dotikalo lesenih prečk, ki so držale stojalo skupaj. Tistemu delu, na katerega je predica pritiskala z nogo, so rekli »taca«. Tisti del, ki je vezal taco spodaj in na vrhu z železno kljuko gonilnega kolesa, se je imenoval »ciganka«. Od gonilnega kolesa je bila vrvica napeljana na vreteno. To je bilo nataknjeno na železno štansco, ki je imela na prednji strani v sredi luknjo za nit. Okoli vretena so se sukale »perutnice«, od katerih je imela ena več luknjic za kavelčke ali sekirice, po katerih je tekla nit, ki so jo perutnice sukale in oddajale vretenu toliko, kolikor je predica hotela. Nit ni smela biti ne premalo ne preveč izsukana, da se ni kratovičila.

Vrh kolovrata je tvorila glavica lesenega vijaka, ki je bil za to, da je predica z njim dvignila ali poglobila vreteno, tako da je bila vrvica vedno pravilno napeta. Pri strani na vrhu stojala je bila izvrtana luknja, kamor so postavili rogovilo s tremi ali štirimi roglji, na katere so natikali kodelo. Omeniti je še, da je moral biti pod štanšco »preslico«, na kateri se je vrtilo vreteno, vedno podložen košček klobučovine. Čim višja je bila ta klobučevina, toliko rajši je vreteno požiralo in vleklo nit na vreteno.

Nekateri kolovrati so bili tudi lepo izrezlani in okrašeni z raznimi rezbarijami. Po dnevi so predice predle doma, zvečer so pa hodile na prejo k sosedom, takrat še bolj, dokler ni bilo petroleja. Navadno so hodile bolj k oni hiši, kjer je znal gospodar cepiti dolge in tanke trske, ki jih je dobro posušil, da je potem z njimi svetil predicam. Na sredi hiše je stal »čelešnik«, ki je držal gorečo trsko, pod njim pa škafo vode, v katero so padali goreči utrinki.

Ob takih večerih na preji so mnogo govorili, zlasti o vojski z Napolenom, o puntih na Laškem, o papeževih deželah, o cesarski vojski, o čarovnicah in strahovih. Ako je kateri vaških očancev povedal kako posebno strašno o strahovih, so predice ustavile kolovrate. Tako jih je prevzela groza in strah, da so si brisale znoj s čela. Ko so se malo oddahnile, so zopet začele z delom.

Za kavkeljce na perotnicah pri kolovratih so skrbeli otroci. Bolj umni otroci so jih naredili v obliki sekiric. Ko je predica naprela polno vreteno, je prejo izmotala na motovilo ali »gurnprat«. Motovilo je naprava, ki stoji na stojalu, ki ima vrhu dve ušesi, na kateri se položi lesena os, ki ima na vsakem koncu dve križem položeni deščici. Ti sta na konceh zvezani s palicami. Predica drži z eno roko vreteno, z drugo pa poganja motovilo okoli osi, in preja se odvíja z vretena sama in se sama namota na motovilo. Ko predica izmota eno vreteno preje, naredi prevezo in jo križem zveže na konceh. Ko potem naprede drugo vreteno, kar zveže nit, ki je že navita, in drugo vreteno izmota križem preveze. Ko je drugo vreteno izmotano, končno nit zaveže, prevezo skupoj zveže, zato da se štrema ne more zmešati. Tudi potem ne, ko štrema motajo na klopčiče. Lahko najdejo takoj nit, dokler ni štrema lepo zvita. Ko tako predica prevezo, stisne garnpret skupaj, ga sname iz tečajev in štrema se lepo sname iz garnpreta, zviije jo skupaj in jo obesi na »gliste«, kakor pravijo tisti štangi, ki je pritrjena na strop kmetijske sobe.

Pridna predica je lahko naprela vsak dan eno vreteno, torej dva dni eno štrema. Ako sta bili pri hiši dve predici, je šlo to delo urno od rok. Od adventa do srede sušca je bilo napredenih 60 do 80, tudi do 100 štren preje.

Ko so predice končale s prejo, ki je bilo namenjeno za tkalca in platno, so pa začele presti fino predivo za hodnikov cvirn in dretto. Ta preja je morala biti bolj tanka in enakomerna. Za dreto je bilo treba samo eno nit, za hodnikov cvirn so pa dve niti skupaj izsukale na kolovratu tako, da so kolovrat gonile v nasprotno smer kakor prej, ko so predivo predle. Končno so sukanec izmotale na motovilo, in preje je bilo konec.

Ko je bila preja končana, so ženske zmetale štrene v čeber, jih poparile in požehtale z vročim kropom, namešanim s pepelom. Nato so štrene ovile, da je šla mokrota ven. Nato so jih s kakim topim orodjem dobro pretolkli, tako da je preja postala bolj mehka in prožna. Tako pretolčene štrene so potem oprali na potoku z mrzlo vodo, jih dobro ovili in dali sušiti najpoprej ven na zrak in prepih,

končno pa še v hišo na »gatr« pri peči. Ko so bile štrene suhe, so jih navadno moški zvili v klopčiče na »garnpretu«.

Iz vsake štrene so napravili dva velika klopka. Konec niti so ovili na male lesene zagobjdice ter te količke zataknili v klopčiče; to pa za to, da je potem, tkalec lahko našel prvo nit in da sta klopka ostala navita in se ni preja na istih podirala. Ko so bile vse štrene zvite v klopke, so jih pobasali v vreče in jih nesli k tkalcu.

F. Tkalci.

Tkalec je tako tkal, da je najprej klopka po sobi razpustil, ali kakor je rekel, da je prejo »narfnul«. Potem je prejo prenesel na statve in jo nanizal skozi neke luknjice. Nato je sedel za statve in z nogami pritiskal, da je šlo polovica niti gor in polovica dol. Ko je pritisnil z desno nogo, so se vzdignile niti in je z levo roko vrgel, »zajca«, ki je bil navit s prejo, med nitmi in ga ujel z desno roko. Nato je pritisnil z desno nogo in se je dvignila druga polovica niti, prejšnja polovica se je pa poglobila in je vrgel zajca nazaj z desnico, ga ujel z levico itd. Pri vsakem premiku niti in metanju zajca je potolkel s posebnim lesenim tolkačem nit, da se je delalo tem gostejše platno.

Na širino so imeli tkalci tako široke statve, da so tkali platno 60 do 65 cm široko. Dolžinska mera pa je bila približno 2 m 50 cm. Stkano platno je vselej premeril tkalec na domu, kjer je dobil svojo plačo. Tudi pogostiti so ga morali po starem običaju z meseno klobaso in zeljem ter tudi morda z domačo pijačo, jabolčnikom ali kavo.

Platno so potem razrezale gospodinje na kose, dolge po 4 m in ga potem skozi vse poletje belile na soncu, ga večkrat poškopile z vodo ter ga tako ubelile, da je bil na eni strani prav lepo bel in tako dobil lice. Pogrinjale so ga tako, da je bila vedna ena in ista stran na soncu, medtemko je bila druga stran zamolklo temna. V jeseni so platno spravili v skrinjo in je ondi čakalo, da je prišlo do uporabe.

G. Gojenje konoplje.

Glede na sejanje in gojenje konoplje se je z njo istotako ravnalo kakor z lanom. Razlika je bila le pri platnu. Laneno platno ni bilo takvo trpežno ko konopnina. Konopno predivo so predelavali vrvarji v vrvi, štrange in v druge vrvice in motvoze.

Z gojenjem konoplje se niso toliko pečali ljudje ne v dobrépoljski in ne v velikolaški župniji kakor v sosednji škocijanski. Ondi so sejali veliko konoplje poleg lanu. Postirji iz Ponikev so hodili na

škocijanske senožeti krast konoplje. Iz vlaken konoplje so splekli biče (gajžle), ki so iz konopljenega vlakna bolj glasno pokali. Vsako jesen so ponikevski pastirji hodili krast v Male Lipljene ali Staro apno konoplje. Včasih je bil kdo zasačen in je dobil svoj delež po zadnji strani. Večinoma so jo pa unesli in doma mirno pletli svoje gajžle z osmimi plemeni, ki so potem res dobro pokale.

Radi nizke cene tovarniškega tekstilnega blaga je v začetku tega stoletja platnarstvo popolnoma prenehalo. Za časa svetovne vojske so nekateri začeli lan sejati radi pomanjkanja tovarniškega blaga.

Sedaj je le malo kje opaziti lan na njivi. Še najbolj se ukvarjajo s platnarstvom na Mali Ilovi gori, kjer se še vedno polovica vasi ukvarja z gojitvijo lanu in kjer se čuje v jeseni trlica. Ponekod so ga začeli sejati, da ga prodajo v tovarno motvoza na Grosuplje.

Résumé

Leinwanderzeugung im Thale von Dobrépolje

Diese alte slovenische Hausindustrie, die mit dem Aufstieg der grösseren Industrialisierung, der sie unmöglich widerstehen konnte, die aber in neuerer Zeit wieder an Bedeutung zunahm, ist in dem vorliegenden Artikel in den Absätzen: das Flachssäen, Die Flachsbréche, Das Flachsbrechen und die Brechlerinnen, die Spinnerinnen, die Weber und die Flachsöste ausführlich dargestellt.